

DEZBATERI ACADEMICE POST-DECEMBRISTE PRIVIND UNELE ASPECTE ALE ECONOMIEI DIN PERIOADA REGIMULUI COMUNIST

Liviu Țăranu

După Revoluția din 1989, fostul premier Petre Roman a făcut o remarcă al cărei efect principal a fost crearea unei aprige dispute în lumea științifică. El a spus că „industria românească este un morman de fiare vechi”. Nu suntem noi în măsură să apreciem cât adevăr era în această afirmație însă ceea ce putem spune este că ea a fost total neinspirată. Majoritatea specialiștilor atât cei din istoriografie cât și din economie sunt de acord că problema trebuie tratată cu mai multă prudență.

Astăzi putem vorbi de existența a două poziții importante vis-à-vis de subiectul economiei românești în perioada regimului comunist: 1) Economia românească a înregistrat în această perioadă unul din cele mai mari progrese din întreaga istorie a românilor și îndeosebi din secolul al XX-lea. 2) Economia de tip centralizat bazată pe proprietatea și planul de stat a fost o economie de criză, al cărei eșec s-a datorat managementului ineficient sau defectuos al statului.

Ambele poziții au în consistența lor un element comun: contrastul cu situația actuală a economiei românești, când după 15 ani de democrație și economie de piață, economia nu reușește să-și ia avânt. Cele mai multe domenii, dar în principal agricultura și industria produc astăzi aproape jumătate din cât produceau în 1989. Și trebuie luat în considerare că acest an nu este cel mai bun al perioadei comuniste. După aproape un deceniu și jumătate, PIB-ul românesc abia se apropie de cel existent în 1989.

Economiștii și istoricii fac eforturi în a explica de ce criza continuă și astăzi. Motivele, susțin unii dintre ei, se regăsesc în natura economiei centralizate, caracterizată prin proprietatea de stat, dezvoltarea generală a industriei fără un anumit grad de specializare, calitate și productivitate scăzută. Alți analiști consideră că elita politică postdecembristă a pierdut ocazia de a face reforme la timpul potrivit în cadrul economiei și al administrației, ceea ce a contribuit în mod esențial la perpetuarea crizei.

Fiecare dintre aceste poziții trebuie studiate cu atenție, pentru că fiecare conține elemente reale. În ce ne privește, în studiul de față, nu vom face decât să trecem în revistă unele din aceste argumente, în funcție de greutatea lor în cadrul discursului istoric.

Dintre toate laturile regimului comunist, cea economică este cea mai puțin studiată, rezultatele acestui efort, destul de restrâns, fiind rare și secvențiale. O imagine generală asupra fenomenului economic al acestei epoci nu a făcut obiectul unei lucrări de amploare în peisajul istoriografic românesc actual. În acest sens, rămân în continuare, ca surse de referință, studiile apărute în exterior, în deceniile șapte și opt ale secolului trecut. Printre autorii occidentali, care abordează în cercetările lor și

aspecte ale economiei românești din perioada comunistă, se numără Michael Kaser¹, Frederic Pryor², Henri L. Roberts³, Saltiel J. P.⁴, Nicholas Spulber⁵. De departe însă, cele mai consistente studii pe această temă sunt cele semnate de John Michael Montias⁶. Sursele utilizate de aceștia sunt, totuși, preponderent cele românești, elaborate în anii '60 de colective ale Academiei Române⁷, iar datele nu pot fi socotite întotdeauna ca fiind și corecte⁸. După aprecierile acestora, volumele apărute în țară, la momentul respectiv, conțin date coerente și, cel mai important, aproximativ reale asupra evoluției economiei românești de până la 1965. De altfel și din confruntarea care poate fi realizată, astăzi, cu datele înaintate de către Comitetul de Stat al Planificării (C.S.P.) membrilor Biroului Politic sau, mai târziu, Comitetului Politic Executiv, rezultă o suprapunere destul de bună cu cifrele publicate în volumele menționate. În afară de acestea, publicațiile cu caracter economic ale vremii oferă informații interesante, dacă ele sunt desprinse de limbajul tipic perioadei. În acest sens, sunt de un real folos, în special, publicațiile „Probleme economice”, „Probleme agricole”, „Revista de statistică”, „Viața economică”, „Lupta de clasă”, anuarele statistice etc.

Literatura economică de specialitate de după 1989 abordează din perspective diferite evoluția economică a României comuniste precum și relațiile sale comerciale

¹ Michael Kaser, *Comecon: Integration Problems of the Planned Economies*. London: Oxford University Press, 1965.

² Frederic L. Pryor, *The Communist Foreign Trade System*. Cambridge, Mass.: The Mit Press, 1963.

³ Henri L. Roberts, *Rumania: Political Problems of an Agrarian State*, New Haven, Conn: Yale University Press, 1951.

⁴ J. P. Saltiel., *L'Attitude de la Roumanie vis-a-vis d'une planification supranationale*, Paris: Cahiers de l'Isa (G/22, nr. 168), 1965.

⁵ Nicholas Spulber, *The Economics of Communist Eastern Europe*, New York: Published jointly by The Technology Press of M.I.T. and John Wiley & Sons, 1957.

⁶ John Michael Montias, *Economic Development in Communist Romania*, Cambridge, 1967.

⁷ Avem în vedere lucrările colective ale Institutului de Cercetări Economice de sub egida Academiei Române: *Dezvoltarea economică a României 1944-1964*, București, Editura Academiei R.P.R., 1964; *Dezvoltarea economiei R.P.R. pe drumul socialismului 1948-1957*, București, 1958; *Economia României între anii 1944-1959*, București, 1964; *Studii de economie socialistă*, București, 1961. Din altă gamă de lucrări colective pregătite de Ministerul Agriculturii, trebuie menționate: *Agricultura României 1944-1964*, București, Editura Agrosilvică, 1964; *Dezvoltarea Agriculturii în R.P.R.*, București, Editura Agrosilvică de stat, 1958.

⁸ Alain Besançon, *Anatomia unui spectru*, București, 1992, p. 7 și urm. Autorul pune la îndoială cifrele furnizate de statisticile sovietice acestea fiind considerate ca neverosimile în majoritatea cazurilor, ceea ce, într-o anumită măsură, poate fi valabil și pentru țările satelite: „Nimeni nu este neutru nici față de cifrele socialismului, de vreme ce toți trebuie să-l construiască împreună. Dacă cineva dă o cifră, este pentru că el trebuie să dea acea cifră. Cel care este destinat să controleze această primă cifră știe deja, înaintea oricărui control, cifra care va trebui să figureze în raportul său. Ambii răspund politic. Aceasta înseamnă, în sistemul sovietic, că ei sunt responsabili penal. Orice cifră, în acest stadiu, este deci produsul unei medii între exigențele puterii și realitate, sau, mai exact, exprimă maximumul de travestire a realității compatibil cu verosimilitatea”. (*Ibidem*)

cu țările din fostul bloc comunist. Autori sau coordonatori de lucrări precum Constantin Ionete⁹, Claudia Rodica Popescu¹⁰, C. Grigorescu¹¹ sau Valentin Cojanu¹² prezintă economia de tip centralist ca una de tranziție și totodată de criză: „Criza a fost însoțitorul permanent al economiei românești în ultima jumătate de secol” susține academicianul C. Ionete¹³. Pe de altă parte autori precum Aurelian Bondrea¹⁴ sau Octavian Gh. Botez¹⁵ susțin, dimpotrivă, un punct de vedere favorabil economiei românești din perioada regimului comunist: „Sistemul social-economic instaurat în cursul anilor '50 a declanșat o susținută mobilizare internă de acumulări și o antrenare puternică a întregii populații active la muncă, la creșterea producției naționale” afirmă A. Bondrea¹⁶. Din perspectiva relațiilor comerciale ale României, Octavian Gh. Botez, emite judecăți fundamentate statistic: „Ca un corolar al saltului calitativ în evoluția structurii fizice a exportului României în ultima jumătate de veac, se evidențiază mai mult decât dublarea începând cu 1965 a ponderii produselor manufacturate în volumul valoric al exportului României [cca 60% din total, n.ns.]. Această concluzie iese și mai mult în evidență atunci când facem comparația cu structura fizică a exportului din perioada interbelică, respectiv anul 1938, în care petrolul, cerealele, lemnul și vitele reprezentau cca 90% din totalul exporturilor românești”¹⁷.

Un ajutor important în prezentarea tabloului economic al epocii îl oferă și memorialistica principalilor „baroni” ai economiei românești din partea a doua a regimului Gh. Gheorghiu-Dej, ne referim în special la Alexandru Bârlădeanu¹⁸, ministru al Comerțului Exterior la începutul anilor '50, apoi după 1955, vicepremier și reprezentant al României în C.A.E.R., și Gh. Gaston Marin¹⁹, președinte al C.S.P., responsabil, în mare măsură, de planificarea și organizarea activității economice românești. Informațiile de ordin general pe care le oferă aceștia pot servi la construirea unei imagini de ansamblu, fie și destul de rarefiată, care să constituie un punct de pornire pentru un studiu amplu de istorie economică românească.

Constantin Ionete consideră că în ce privește evoluția economiei românești postbelice se pot distinge patru etape:

⁹ C. Ionete, *Criza de sistem a economiei de comandă și etapa sa explozivă*, București, 1993.

¹⁰ Claudia Rodica Popescu, *Industria României în secolul XX. Analiză geografică*, București, 2000.

¹¹ C. Grigorescu (coord.), *Nivelul dezvoltării economico-sociale a României în context european. 1989*, București, 1993.

¹² Valentin Cojanu, *Comerțul exterior și dezvoltarea economică în România*, București, 1997.

¹³ C. Ionete, *op.cit.*, p. 31.

¹⁴ Aurelian Bondrea, *Starea națiunii. Concluzii și opțiuni pentru România de mâine, pentru viitorul poporului român*, București, 1996.

¹⁵ Octavian Gh. Botez, *Comerțul internațional și comerțul exterior al României*, București, 2001.

¹⁶ A. Bondrea, *op.cit.*, p. 36.

¹⁷ Octavian Gh. Botez, *op.cit.*, p. 99.

¹⁸ Lavinia Beta, *Alexandru Bârlădeanu despre Dej, Ceaușescu și Iliescu*, București, 1998.

¹⁹ Gh. Gaston-Marin, *În serviciul României lui Gheorghiu-Dej. Însemnări din viață*, București, 2000.

1. 1944-1948, etapa ruinării economiei, provocată de război și plata despăgubirilor către U.R.S.S.

2. 1948-1960, etapa de criză a trecerii de la structurile economiei de piață la economia monopolistă de stat cu conducere centralizată. Această fază este marcată de mari suferințe umane provocate de foamete, epurări, lagăre de muncă, dispersări de populație etc.

3. 1963-1976, etapa crizei latente în care se manifestă o anumită tendință de liberalizare a activității micului producător agricol, stimulat de piața țărănească și de unele avantaje fiscale, precum și redarea unei anumite libertăți inițiativei private. Totodată însă își fac apariția și factorii dezechilibrelor economice flagrante, cauzate de nivelul ridicarea nivelului de acumulare la peste 34% din venitul național. Acumularea de datorii externe de miliarde de dolari, pentru finanțarea unor structuri economice lipsite de viabilitate nu face decât să amâne durerosul deznodământ.

4. 1976-1989, etapa crizei profunde a sistemului este caracterizată prin instituționalizarea concentrării puterii până la limitele extreme.

În plan economic și social sunt trei direcții în care majoritatea cercetătorilor recunosc meritele regimului comunist: industrializarea, urbanizarea și educația de masă. O analiză bazată pe unii indicatori economici și sociali pune, totuși, în evidență poziția marginală a României, în anul 1989, în ierarhia țărilor europene precum și existența unor puternice decalaje între nivelul de dezvoltare al acestei țări atât față de țările dezvoltate cu economie de piață, cât și față de unele dintre fostele țări socialiste²⁰.

Această constatare este la prima vedere una paradoxală având în vedere că în întreaga perioadă comunistă, economia românească a fost marcată de o puternică industrializare, concretizată în sporuri spectaculoase ale producției industriale, ca și creșterea ponderii ei în produsul intern brut²¹. Populația ocupată în industrie a crescut exponențial. Ca exemplu, în intervalul 1950-1989, fondurile fixe au crescut de 41 ori, iar producția industrială de 52 de ori²². Cu toate acestea, decalajele față de majoritatea economiilor europene sunt importante. Astfel din punct de vedere al valorii adăugate prelucrătoare pe locuitor (în anul 1989), diferențele prezintă următoarele dimensiuni: 1:3,4 față de media europeană, 1:5,2 față de media țărilor dezvoltate și 1:1,9 față de media fostelor țări socialiste.

Cu toate aceste decalaje, progresele făcute în perioada comunistă nu trebuie minimalizate.

Sistemul social-economic instaurat la începutul deceniului șase, a provocat o susținută mobilizare internă în procesul economic de acumulare și investiție, antrenând întreaga populație activă la creșterea producției naționale. Rezultatul – în patru decenii s-a schimbat radical structura după ocupație și mediu a populației.

²⁰ C. Grigorescu (coord.), *Nivelul dezvoltării economico-sociale a României în context european. 1989*, București, 1993, p. 10.

²¹ Politologul de origine română Viorel Roman folosește pentru definirea perioadei un termen foarte sugestiv „dictatură pentru dezvoltare”.

²² C. Grigorescu (coord.), *op.cit.*, p. 19.

Industria, construcțiile și serviciile ocupau, în 1990, 71, 8% din populația activă față de 21,8% în 1930, în vreme ce agricultura nu mai reținea, în același an, decât 28,2% din totalul acesteia, în comparație cu ponderea sa copleșitoare de 78,2% în 1930. Ca urmare, în perioada menționată, s-a produs o deplasare masivă de populație din agricultură, cu o productivitate scăzută, către industrie, cu o productivitate de zeci de ori mai mare și timp de lucru anual complet, respectiv din mediul rural în cel urban. Acest transfer în decursul unei generații a avut pe lângă spectaculoase efecte pozitive, de ordin economic și social, și consecințe negative de adaptare, comportament și disciplină, diminuând randamentul și eficiența activității economice. Ocuparea majorității populației active în ramurile neagricole ale economiei a condus la creșterea venitului național și, în consecință, a investițiilor și numărului de locuri de muncă. În primele trei decenii postbelice, cererea forței de muncă a depășit oferta, absorbindu-se integral populația rurală excedentară, rezultată în urma mecanizării agriculturii. Principalul rezultat al acestor transformări a fost creșterea venitului național pe locuitor, în prețuri curente, în intervalul 1950-1989, de 13 ori²³

Motorul creșterii economice, în primele decenii postbelice a fost, așadar industrializarea. Pe lângă aspectele pozitive ale acestui proces, industria românească edificată acum a avut câteva caracteristici negative: lipsa de corelare între capacitățile de producție și baza proprie de resurse energetice și de materii prime; de asemenea, nu s-a ținut cont de necesitatea unei anumite specializări, îndeosebi în industria constructoare de mașini. Această din urmă orientare a frânat realizarea unor produse de înalt nivel tehnic competitive pe plan internațional. Interesant este că un anume rol în această direcție a avut-o și piața C.A.E.R. în care se acceptau reciproc și produse de nivel tehnic mai scăzut decât cel din Europa Occidentală.

După 1948 „avântul întregii economii” a fost diferențiat în funcție de apartenența ramurilor industriale la grupa A (industria grea) sau grupa B (industria bunurilor de consum). Dinamica producției industriale a înregistrat creșteri de 10 ori pentru industria grea și de numai 4 ori pentru industria ușoară, între 1948-1963. Ritmul mediu anual de creștere a fost pentru aceeași perioadă de 151% în cazul industriei grele și de 10,7 pentru industria ușoară. Ponderea grupei A în cadrul producției industriale globale, în 1950, era de 53% și de 64,5% în 1963, iar a grupei B scăzuse de la 47% spre 35,5%²⁴.

Obiectivele socialiste ale dezvoltării industriale au fost formulate în funcție de necesitățile energetice, de calificare a forței de muncă și a celor legate de alinierea dezvoltării naționale la evoluția internațională. Criteriile de localizare ale industriei au fost preluate din „opera leninistă”, acestea stabilind că activitățile industriale trebuie localizate: „aproape de materiile prime pe care le utilizează; aproape de piețele de desfacere pe care le aprovizionează; în interiorul regiunilor, pentru a dezvolta specializarea maximă a producției; între regiuni pentru a asigura auto-suficiența regională maximă; cât de uniform posibil pentru a exploata regional și local resursele

²³ Aurelian Bondrea, *Starea națiunii. Concluzii și opțiuni pentru România de mâine, pentru viitorul poporului român*. București, 1996, p. 38.

²⁴ *Industria României. 1944-1964*, București, 1964, p. 45.

subutilizate și pentru a soluționa deficiențele regionale; în mod preferențial în regiunile rămase în urmă, cu minorități naționale sau subdezvoltate, pentru a realiza o egalitate inter-regională; să asigure eliminarea diferențierilor culturale, economice și sociale dintre sat și oraș; în mod strategic, pentru a răspunde nevoilor de apărare; pentru a realiza diviziunea internațională a muncii și fluxurilor comerciale optime în cadrul C.A.E.R.”²⁵.

Dezvoltarea industriei a fost gândită și dirijată astfel încât să asigure o uniformizare spațială („îmbunătățirea continuă a repartizării teritoriale a forțelor de producție”), economică („eliminarea decalajelor economice între regiuni și între sat și oraș”), socială („omogenizarea socială în care rolul industriei ca activitate umană crește”)²⁶.

Între enunțul declarativ și practică erau însă mari diferențe ilustrate de evoluția contrastantă a regiunilor dezvoltate și a celor subdezvoltate: în 1950 vechile regiuni industriale (Banat, Brașov, București, Hunedoara, Ploiești) contribuiau cu 62,7% din producția industrială totală, ponderea lor scăzând foarte puțin în următorii ani: 60,8% în 1955, 60,9% în 1960 și 58,3% în 1965; la polul opus regiunile subdezvoltate au înregistrat creșteri foarte lente: Oltenia și-a mărit ponderea în producția industrială națională de la 20,7% în 1950, 21,9% în 1955, 23,2% în 1960 și 26,2% în 1965. Toată această evoluție arată concentrarea centrelor industriale în regiunea București-Brașov, Transilvania, SV Banatului, reamintind de axa centrală a dezvoltării industriale din perioada interbelică²⁷.

Pe baza creșterii economice s-a putut asigura o schimbare importantă a condițiilor sociale. Urbanizarea a fost unul din principalele efecte, cele mai multe orașe, având inițial un caracter comercial-meșteșugăresc, s-au transformat în așezări urbane industrial-comerciale, în care s-a generalizat dotarea cu electricitate, canalizare, apă curentă, rețea telefonică, gaze naturale, transport mecanizat în comun etc. Construcția în masă de locuințe de tip bloc și edificii administrative este una din componentele acestui proces. Astfel, între 1951-1956 suprafața dată în folosință pe țară a fost de 11 milioane m² față de perioada 1935-1939 când s-au construit 4,9 milioane m²²⁸.

Un alt indice care oferă date asupra nivelului de trai este consumul de bunuri de folosință îndelungată, care a devenit, treptat de masă, după cum reiese din datele raportate la 1000 de locuitori²⁹:

²⁵ Claudia Rodica Popescu, *Industria României în secolul XX. Analiză geografică*, București, 2000, p. 102.

²⁶ *Ibidem*, p. 103.

²⁷ *Ibidem*, p. 104.

²⁸ Aurelian Bondrea, *op.cit.*, p. 44.

²⁹ *Anuarul statistic al României*, 1991.

	1938	1965
Aparate radio	14	124
TV	-	29
Frigidere	-	21
Mașini de gătit cu gaze	-	45
Mașini de spălat	-	23
Aspiratoare	-	11
Autoturisme	1,3	1,2

Agricultura românească a traversat în perioada 1950-1989 un amplu proces de transformare, patrimonial și structural. Au fost constituite (prin metode extra-economice) marile exploatații agricole cooperatiste, după care prin mecanizare și modernizarea acestora s-a trecut de la culturile extensive la producții intensive, utilizându-se îngrășămintele chimice și asigurându-se specialiști cu studii superioare în toate domeniile agriculturii. S-au amenajat suprafețe întinse de irigații și s-au plantat după metode moderne sute de mii de ha. de vii și livezi. Numeroase stațiuni și institute de cercetare agricole au fost create. Pe lângă aspectele favorabile ale acestor evoluții au existat și multe abuzuri: cooperativele s-au format prioritar prin constrângeri morale și fizice; lipsa de cointerесare materială a condus la eficiență și productivitate scăzută; fiind subordonate organelor de partid și de stat cooperativele nu puteau avea inițiative proprii, fiecare acțiune fiind supervizată de conducerea politică.

Toate aceste aspecte negative nu justifică însă distrugerea, imediat după 1989 a marilor exploatații agricole, constituite prin mari sacrificii. „Experimentul” românesc din agricultură, în perioada postdecembristă, era calificat astfel de cunoscutul fermier american David Garst, președintele Corporației agro-industriale americano-române: „Ceea ce ați făcut dvs. prin divizarea pământului după 1989 este o crimă. O crimă rezultată din sălbăcie, nu din principiile capitalismului... Greșelile pe care le-ați făcut prin divizarea agriculturii nu țin de capitalism. Distrugerea capitalului nu poate însemna capitalism... Ați vrut să eliminați comunismul și ați instaurat sărăcia”³⁰

Octavian Gh. Botez, un specialist în comerțul exterior al României, aprecia într-una din cărțile sale că exportul românesc, oglinda evoluției economiei naționale, a înregistrat progrese nete în ultima jumătate a secolului trecut. Între 1950-1970 exportul de mașini, utilaje și mijloace de transport, bunuri de larg consum, produse chimice (îndeosebi îngrășăminte și cauciuc) a înregistrat creșteri semnificative. Între

³⁰ „Opinia Națională”, nr. 5, aprilie, 1993, p. 3.

1970-1989, exportul de mașini și utilaje și-a continuat creșterea, ajungând la o pondere de 30% din totalul exportului românesc. În schimb, după 1990, exportul românesc, ca și întreaga producție industrială, s-a prăbușit.

Unii cercetători susțin faptul că economia din perioada celor cinci decenii de comunism era departe de a fi socialistă. Ea a fost mai degrabă una de tranziție, propunându-și doar unele sarcini ale modernizării în cadrele societății industrializate la capătul căreia mecanismele economice s-au gripat. „Economia a fost una de comandă, de penurie, în planul consumului, mobilizată, o dictatură asupra nevoilor sau un capitalism de stat”³¹.

În încheiere, putem spune că deși pozițiile celor care s-au aplecat asupra economiei din perioada comunistă sunt diferite, uneori ireconciliabile, ele conțin totuși argumente valabile, inspirate din realitățile vremii. Disputa științifică asupra epocii este la început, iar multe din punctele de vedere avizate conțin și o doză de prudență, mai ales atunci când se trag concluzii. O singură chestiune este însă foarte clară: experimentul economic socialist trebuie și merită a fi studiat pentru a vedea care au fost părțile sale negative și/sau pozitive, precum și care sunt implicațiile lui astăzi.

AFTER DECEMBER ACADEMIC DEBATES REGARDING SOME OF THE ASPECTS OF THE ECONOMY IN THE PERIOD OF THE COMMUNIST REGIME

SUMMARY

After revolution from 1989, the former Prime Minister Petre Roman makes a remark that disturbs many positions of Romanian researchers, in economics and in historiography. He said, “All Romanian industry is a mountain scrap heap” We don’t now how much truth is behind of this expression but sure that was a foolish and uninspired remark. Romanian specialists in economy are agreeing that this problem must see more prudential.

Generally speaking, today, in Romania are two important positions vis-à-vis by economy in communist Romania. First: the Romanian economy under communist rule makes the biggest progress from entire history of Romanians, especially in the twenty century. Second: the central planed economy from the communist period was a crisis economy caused by an inefficient and bad management of that.

Together positions have an important element: the contrast with actual situation of Romania economy, when after 15 years of democracy and freedom market, the economy is down. Many domains, but in principal agriculture and industry, produce today nearly a half production by 1989. And that year wasn’t the

³¹ Radu Florian, Damian Hurezeanu, Alexandru Florian, *Tranziții în modernitate. România în secolele XLX-XX*, București, 1997, p. 317.

best economic year under the communist rule. After nearly 15 years, PNB is like in 1989.

The economic researchers and historians make efforts to explain why the crises continue today. The reasons, believed many of them, are in the nature of central planed economy, characterized by state property, development a various number on industries without any specialization, low quality and productivity. Other analysts sustain that the post Decembrist Romanian political elite lose the occasion to make reforms in economy and the structure of administration, and that contribute essentially to actual economic crises. Every one of this positions must be studied and that we propose in this study. Of course, we will not make an exhaustive analysis but a summary presentation of the most important elements in dispute.